

**VON SACHEN GROS, VON ANGSICHT KLEIN –
ZSÁMBOKY JÁNOS VERSE POZSONYRÓL
A HABSBERG MIKSA KORONÁZÁSÁRÓL KÉSZÜLT
METSZETEN, 1563/1566***

GYULAI ÉVA

Krönung–Coronatio

Habsburg Miksa főherceg 1563 szeptemberében Pozsonyban végbement magyar királlyá koronázásáról több korabeli nyomtatott és kéziratos forrás megemlékezik, de csupán egyetlen korabeli ábrázolást ismerünk róla, azt sem a tulajdonképpeni beiktatásról, miközben a hasonló eseményekről több képet, általában metszetet is számon tart a történeti ikonográfia. A fametszet ugyanis Pozsonyt és környékét ábrázolja, az ünnepségre érkezett hivatalos küldöttségekkel együtt, amelyek a város körül a nekik kijelölt helyeken levert sátrakban helyezkedtek el.¹ A Bécsben készült vedután német nyelven jelölték meg a legfontosabb objektumokat és a küldöttségeket. A fametszet két változatban készült, német címmel és kísérrészoveggel,² és ugyanez latin nyelven, de a fametszet német feliratain az utóbbi esetben sem változtattak. A röplapot, méretei miatt, két részből ragasztották össze, a 63,5x39,5 cm-es fametszet éppen „ráfért” a regal-formájú (*forma regalis, carta regale*) nyomdai ívméretre, de a szöveget mind a német, mind a latin variánsban a metszethez kellett ragasztani (teljes méret: 65,5x65 cm).³ A latin változat⁴ egy példányát a müncheni Bayerische Staatsbibliothek őrzi, s ezt a lapot a Habsburg Miksa frankfurti koronázásának 1563. márciusi bécsi ünnepséséről szóló fametszetes könyv⁵ végére ragasztották be (*I. kép*).⁶ Ugyanez a latin nyelvű röplap, önálló lapként, megvan az Osztrák Tudományos Akadémia Woldan-

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

This work was carried out as part of the TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 project in the framework of the New Hungarian Development Plan. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

¹ A téma bibliográfiájához vö.: LUDIKOVÁ 2009, 95. 1. jegyzet; GALAVICS 1995, 329–330. 2. jegyzet; KISS 2004, 92–95.

² *Warhafftige Contrafactur vnd Beschreibung der Krönung Maximiliani des Andern, Römischen Keyzers, / so geschehen in Breßburg Ungern Anno M.D.LXIII. den VIII. Septemb.* Színezett fametszet, Caspar Stainhofer, Bécs, [1566]. Galérie mesta Bratislav (GMB), Zbierka starej grafiky [Pozsony Város Képtára, Régi grafikai gyűjtemény], ltsz. C 7196. A kutatásban nyújtott segítségért Martina Vyskopová-nak tartozom köszönettel.

³ WALLISCH 2006, 245.

⁴ *CORONATIO MAXIMILIANI II. FACTA POSO- / NII VIII SEPT. MDLXIII CUM LOCI, COMITATUSQUE PICTURA etc.* É. n. H. n.

⁵ STAINHOFER 1566

⁶ Bayerische Staatsbibliothek, München (BsB) Handschriften und Alte Drucke, Rar. 205, f. 20.

gyűjteményében is.⁷ Sem a német, sem a latin változaton nem szerepel évszám,⁸ a fametszet MH-monogramos, a német szöveggel nyomtatott lap szerint a nyomdász a bécsi Caspar Stainhofer.

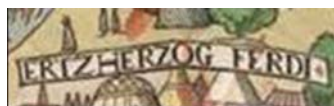
1. Fametszet II. Miksa pozsonyi koronázásról, 1563/1566
(STAINHOFER 1566, f. 20 alapján)

A német röplap Miksát császárnak nevezi, aki a német–római császári koronát csak 1564. július 24-én nyerte el, így a röplap csak ez után készülhetett. A röplap datálásának kérdését a továbbiakban a két változat összevetése, illetve a müncheni kötet vizsgálata adhatja meg, amely abból az alkalmából készült, hogy miután II. Miksát 1562. november 30-án Majna-Frankfurtban római (német) királlyá koronázták, 1563. március 16-án ünnepélyes körülmények között vonult be kíséretével Bécsbe, ahol kivételes külsőségekkel fogadták. Az egész

⁷ Österreichische Akademie der Wissenschaften (ÖAW) Sammlung Woldan, A-V(BI): OE/Hun 8, Vö.: WALLISCH 2006, 245. Másolata: Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára (OSZK RNyT) RMK III. 5293 (cop.), RMK III. Pótlások 1. (5293)

⁸ A Woldan-katalógusban a latin nyomatot 1565-re datálják (WALLISCH 2006, 245.), van olyan nézet is, amely a koronázás évét adja meg a kiadás dátumaként (ALMÁSI 2009, 156.: 39. jegyzet), a Bayerische Staatsbibliothek a könyv, amelyhez hozzákötötték, részeként tekinti, kiadási éve így: 1566; az OSZK katalógusában az 1563. évet valószínűsítik. A német változat, a GMB nyilvántartása szerint 1563-ban vagy ez után készült.

Bécsset megmozgató ünnepről 1566-ban, amikor II. Miksa már a birodalom császára volt, jelent meg a fametszetekkel illusztrált német nyelvű leírás, Kaspar Stainhofer nyomdájában.⁹ A könyv címlapján nem tüntették fel a szöveg szerzőjét, de a könyv elején megjelent, 1566. július 3-ra datált kétoldalas ajánlást, amely Bécs város polgármesterének, bírójának és tanácsosainak szól, maga a nyomdász és kiadó, maga is bécsi polgárjoggal rendelkező lakos írta (*Gehorsamister Burger und Buchdrucker Caspar Stainhofer*).¹⁰ Az ajánlás szerint Miksa német királyként való bevonulása valóságos római diadalmenet volt Bécsben, és az is kiderül belőle, hogy a könyv szövegét, az ünnepség összefoglaló leírását (*Compendium*) is a kiadó és nyomdász készítette.¹¹ A szöveghez II. Miksa Bécsbe érkezéséről, a leendő császárnak felállított diadalkapukról Donat Hübschmann (1540 előtt–1583) készítette a fametszeteket, aki rajzoló és formakészítő, fametsző is volt egyben, sőt festőként is ismerték, egyébként lipcsei származású volt.¹²

2. Feliratok Donat Hübschmann fametszetein, Bécs és Pozsony, 1566
(STAINHOFER 1566. f. 3 és GMB C 7196, részlet)

Mivel a II. Miksa német király bécsi diadalmenetéről szóló, 1566-ban megjelent Stainhofer-féle könyv müncheni példányának¹³ végére ragasztották be a pozsonyi koronázásról készült egylapos nyomtatvány latin változatát, okunk van feltételezni, hogy ezt is Stainhofer készítette. Ezt erősíti, hogy a német nyelvű szöveggel kísért röplapon¹⁴ a nyomdász meg is neve-

⁹ *Mit. Röm. Kai. Mt. Gnad vnd Priuilegien. / Gedruckt zu Wienn in Osterreich, bey Caspar Stainhofer. / Anno MDLXVI.* STAINHOFER 1566. Címlap. Az ünnepi menetről és az ábrázolásokról bővebben: LARSSON 2000

¹⁰ STAINHOFER 1566, f. 2r-v.

¹¹ *[w]elcher einzug dann auch nicht geringerk, dann irgent einer auß der Römer Triumph gewesen, sunder denselben allen mit seiner zier, verstandt und anrichtung weidt mag und sol vorgezogen werden. So habe ich mich nun solches der Röm. Kay. Mt. Eintritts, entgegen zugs, sambt aller zierlichesten auffgerichten porten, prunnen undd dergleichen gehaltenen viel Sollennitäten Beschreibung unterstanden, und nun mer durch die genaden Gottes alls in das werckt gebracht und vollendet [...] Dedicier und schenck derhalben hiemit E(ure) G(nädigste) solches Triumphs zusammen gezogen Compendium, in allem gehorsam und unterthenigkeit, mit sunderm vleissigen Bitten, E. GS. wölln solche meine mühe und arbeit im besten erkennen, und den genaigten willen E. G. zu dienen, unnd alles anders mit wilferigkeit zu thuen, für das werck annemen.* STAINHOFER 1566, f. 2v.

¹² DOHME (szerk.) 1877–1879, 1. 47.

¹³ BsB Rar. 205, f. 20.

¹⁴ GMB C 7196.

zi magát.¹⁵ Feltűnő a hasonlatosság a Bécsset és környékét ábrázoló fametszet,¹⁶ illetve a Pozsony-röplap grafikai megoldásai között, a fametszetes lapokon a német nyelvű feliratok nemcsak hogy egy műhelyre, de egy rajzolóra és fametszőre is utalnak (2. kép). Úgy tűnik, a Pozsony-veduta és a koronázás leírása önálló röplapként készült a bécsi nyomdában, feltehetően a Miksa bevonulását megörökítő könyvvel egy időben, 1566-ban, s ezt is, akár csak a fametszetes albumhoz készült, DH monogrammal jelölt fametszeteket, Donat Hübschmann készítette. A Pozsony-vedután azonban az MH jelzést helyezték el, amely fivérért, Martin Hübschmannra rejti, azaz magát a rajzot nem Donat, hanem Martin metszette fába.¹⁷ A lipcsei származású Donat Hübschmann 1558-ban költözött Bécsbe, ahová követte fivére, Martin is, az utóbbi csak fametsző volt, de 1571-ben ő is nyomdát alapított Bécsben, majd 1572-ben megkapta a polgárjogot is.¹⁸ Egyébként Zsámboky neves Lázár deák-féle térképét ugyancsak Donat Hübschmann fametsző készítette, és szintén 1566-ban jelent meg Stainhofernél.¹⁹

Porta Bohemica, 1563

Kérdés, hogy a latin vagy a német röplap készült-e előbb, vagy inkább, ami valószínűbb, egyszerre nyomtatták ki őket, a Hübschmann-fivérek fametszetének felhasználásával. Egyébként nem véletlen, hogy egy példányát a Stainhofer-album végére ragasztották. Az 1563. szeptember 8-án, Kisasszony napján, vagyis fontos Mária-ünnepen lezajlott pozsonyi koronázás ugyanis a betetőzése volt annak az ünnepségsorozatnak, amely során Miksát először Prágában, 1562. szeptember 20-án cseh királlyá koronázták – miután 1549 óta választott cseh király volt, és a bécsi udvarban is mindenki cseh királynak hívta –, majd egy hónap múlva, 1562. november 20-án Frankfurtban a birodalom választófejedelmei beiktatták a német (más néven római) királyságba, azaz hivatalosan is apja, I. Ferdinánd császár örököse lett. Ráadásul a Stainhofer–Hübschmann-féle bécsi albumból, ahogyan II. Miksa bécsi bevonulásának ünnepi eseményei közül is, feltűnően hiányzott a Magyar Királyság reprezentációja, amit csak részben magyarázhatunk azzal, hogy a magyar királyi cím ekkor még „hátra volt”. A bécsi diadalkapukat, menetet, lovagi tornát, vörös-fehér borral folyó díszkutat ábrázoló metszetek, illetve a Stainhofer által készült leírás alig említik Magyarországot, amely csupán a cseh királyi címmel és Csehországgal kapcsolatos diadalkapu ikonográfiai programjában jelenik meg (3. kép).²⁰

¹⁵ *Mit Röm(ischen) Key(serlichen) Mai(estät) etc. Gnad und Privilegien. Gedruckt zu Wienn in Osterreich by Caspar Steinhofner, in S(ankt) Annenhoff.*

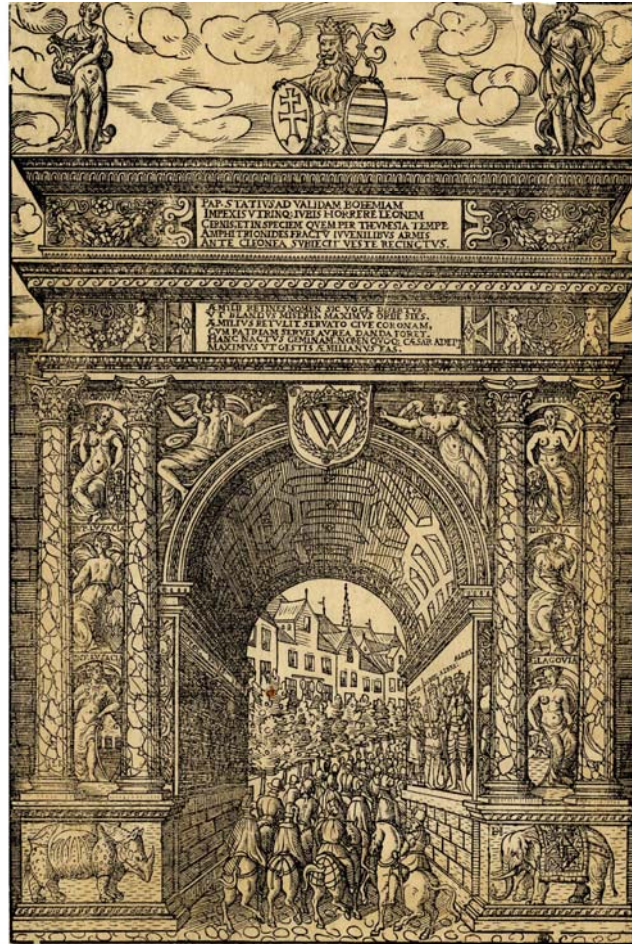
¹⁶ STAINHOFER 1566, f. 3.

¹⁷ GALAVICS 1995, 308., 329. (2. jegyzet)

¹⁸ STRAUSS 1975, 1. 435. 1571-ben Donat Hübschmann elkészítette II. Miksa császár és négy fia arcképét, a fametszetes lapokat Martin Hübschmann bécsi nyomdájában készítették. Schlossmuseum Friedenstein Gotha, Kupferstichsammlung.

¹⁹ *Ungariae Tans[tetteriana] descriptio nunc correcta, et aucta Maximil. II. Aug. opt. Pr. PP dicata per I. Samb. MDLXVI faciebat. D.H.* [Wien], STAINHOFER 1566 (App. M. 130).

²⁰ STAINHOFER 1566, f. 11.

3. Donat Hübschmann: *A Cseh Kapu I. Miksa bécsi bevonulásakor, fametszet, 1563/1566*
(STAINHOFER 1566. f. 11 alapján)

Az 1563. évi bécsi ünnepség díszleteiként szolgáló diadalívek (*Schwybogen* = *Schwebbogen*) elkészítésében, díszítésében több udvari művész is részt vett, így Arcimboldo, illetve a neves, dán származású Melchior Lorck (Lorichs) is,²¹ aki egyébként I. Ferdinánd király isztambuli követségét kísérte, és Verancsicsról is rajzot, majd metszetet készített 1558-ban.²² A díszkapukra festett latin verses feliratokat Wolfgang Lazius (1514–1565) udvari történetíró szerkesztette, aki a bécsi polgárság több képviselőjének (Adam Übermann, a polgármester fia, a laibachi Kaspar Sitnick, Leonhard Igelshofer és Paul Schede) köszöntő költeményével együtt ezeket is megjelentette *Periphrasis* című versé-

²¹ KAUFMANN 2010, 74–76.

²² GYULAI 2008, 163–168.

ben.²³ Lazius nem csak a szövegeket írta, hanem a diadalkapuk tervezésében is részt vállalt.²⁴ Lazius a *Periphrasis*ban közli a feliratokat, ugyanakkor verses élménybeszámolót is ír a bécsi ünnepekről, attól kezdve, hogy korán reggel, szokása szerint, a bécsi egyetem orvosprofesszoraként előbb meglátogatta betegeit, majd az egyetemre ment, ahová már besűrűdött a készülődés zaja az utcáról, a diadalkapuk végső munkálatait végezték ugyanis, egy mesterember és egy festőművész gyönyörű színes festett fatáblákat és léceket vitt, s ezeket egy fémműves szegezte fel a kapukra.²⁵

Az 1563. bécsi bevonulás alkalmával 3 diadalkaput állítottak fel, a harmadikat a Roßmarkt (ma: Stock-im-Eisen-Platz), azaz a korabeli lóvásártéren, a Stephansdom közelében helyezték el. A Cseh Kapu (*Porta Bohemica*) tetejére kétfelől *Fortitudo* és *Prudentia* (Erő és Okosság v. Előrelátás) istennőket állították, középen pedig, a diadalív csúcán, a cseh címerállat, a kétfarkú oroslán tartja külön címerpajzsokon Magyarország címerét (4. kép).²⁶ A diadalív Wolfgang Lazius költötte feliratai, amelyek Donat Hübschmann metszetén is megjelennek, de Lazius is közli őket az említett *Epitome* c. kiadványban,²⁷ nem túl szokványosak. Az első azért nem, mert antik versrészletet tartalmaz, ráadásul Lazius a forrást is megadja mind az eseményeket leíró verssoraiban,²⁸ mind magán a feliraton: „Publius Statius az erős Csehországhoz: Látod, bozontos farkával kétfelől [hogya] ijesztget az oroslán, olyan, mint amilyet Amphytrion fia (= Heracles) a theumesusi völgyben terített le ifjonti fegyvereivel,²⁹ majd Cleonae falu mellett ruhaként magára öltött.”

²³ Epitome 1563

²⁴ ALMÁSI 2005/a, 28.; KAUFMANN 2010, 75.

²⁵ *Egredior miseris usurus forte iacentes, / Ut solet, accessus fert quibus artis opem, / Inque scholam veniens, medica hic uti Musa doceret, / Ostendens morbos discipulosque monens: / Audio multa locis, currus strepitumque virorum, quis faber ex vicis pictor amoena ferunt. / Tabulas passim atque trabes operisque nitentis / Cum varia effingit qualia sculptor acu. / Miror multa operis picti variisque coloris, / Conditor in viridi qualia pinxit agro.* Epitome 1563. Aiii4.

²⁶ *Die hoch diser Portten ist gewest, der Ersten gleich, zu obrist stunden zway außgehaute Pilder, Nemblich Fortitudo die sterck, und Prudentia de Fürsichtigkait, ihn der mitte, ein grosser Lew, in jeder prätzen ein Schilt oder Wappen, der Hungarischen Länder, die er ihrer Mt. etc. enngegen raicht haltend, under dem lase man dise Vers durch Statium zu Lob Ehr und Preiß, des Behaimer Landts geschriben, [...] umb den Schwybogen Wappen die zu den Künigreichen Behaimb und Hungern gehören.* STAINHOFER 1566, ff. 10v, 12.

²⁷ *PERIPHRAISIS SOLENNIORUM ATQUE ARCUUM TRIUMPHALIIUM, QUOS RESPUBLICA VIENNENSIS AB INAUGURATIONE FRANCOFURDIANA REVERTENTI PRINCIPI SUO INVICTISSIMO ROMANORUM CAESARI DOMINO NOSTRO MAXIMILIANO EIUS NOMINIS SECUNDO DEI GRATIA BOHEMORUM REGI, AC AUSTRIAE ARCHIDUCI ETC. OBSEQUII ERGO CONSTITUERAT, XV. MARTII ANNO M. D. LXIII. Authore Wolfgango Lazio Vien(nensi) Medico SUAE IMP(eratoriae) MA(iestatis) Consiliario ac Historico, et Academiae Vien(nensis) Primario ac Superintendente CAESAREO.* Epitome 1563. Aiii3–Ci2.

²⁸ *Egresso templo offert se cum porta Leone, / Sub quae sunc versus, Regina Bohema notant. / Statius hos victo a Nemeoque Leone canebat, / Alcides cuius veste recinctus erat.* Epitome 1563. Biii1.

²⁹ *Iuvenilibus armis* = Statiusnál *iuvenilibus annis*, azaz fiatal éveiben. A felirat szerzője elnézte a latin szót, vagy az általa használt kéziratban, nyomtatványban volt helytelenül lemásolva, illetve közölve.

*Lazius: Periphrasis (1563)*³⁰

PAP(ius) STATIVS AD VALIDAM BOHEMIAM
 IMPEXIS VTRINQ(UE) IVBIS HORRERE
 LEONEM
 CERNIS, ET IN SPECIEM QUEM PER
 THEVMESIA TEMPE
 AMPHITRIONIDES FRACTV(M) IVVENILIBUS
 ARMIS
 ANTE CLEONEA SVBIECIT VESTE
 RECINCTVS.

*Stainhofer: Compendium (1566)*³¹

Du sichst mit ungeflochtner Mon,
 Zu bayder seit den Lewen an.
 Erschrocken und sich fürchten Seer,
 Nicht anderst als er der Lew wer.
 Den Hercules der gwalstig Heldt,
 Erlegt heti n dem Lustigen Veldt.
 Thesalien ein Junger Man,
 Mit einer Lewens haut angethan.
 Den er erlegt hat in dem Waldt,
 Nemea und den Todt bezalt,
 Des Sons Molarchii seines Wirts.

A felirat Publius Papinius Statius (Kr. u. 45 k.–96 k.) római költő *Thebais* című, Oidipus Thebait ostromló hét fiáról szóló epikus költeményének több sorát is átveszi,³² amelyekben Statius a nemeai oroszlánt legyőző, majd lenyúzott bőrét magára öltő Herkulest idézi. A diadalív feliratának udvari költője, Lazius Csehország címerállatát a nemeai fenevadhoz hasonlítja, akit az ifjú Herkules, azaz a Prágában megkoronázott és Frankfurtban német királlyá választott leendő császár, II. Miksa legyőzött és bőrébe bújt. Statius népszerű szerző volt a humanisták körében, a *Thebaist*, a másik, Achillesről szóló epikus költeményével együtt, már 1473-ban kinyomtatták Pármában.³³ Az 1566-ban megjelent Stainhofer-album német fordításban vagy inkább interpretációban közli a feliratot. Lazius szimbolikája szellemes, de legalábbis nagy műveltséggel rendelkező humanista költőre vall, hiszen Miksa választott cseh királyt Herkulussal azonosítja, aki a legyőzött oroszlánt az állat karmaival nyúzta meg, majd bőrébe bújva, felöltötte az állat rémisztő képmását, amely, tegyük hozzá, a diadalkapun egyúttal a Magyar Királyságot is a mancsaiban tartja.

³⁰ Epitome 1563. Biii1–2.

³¹ STAINHOFER 1566, f. 11.

³² [h]ic primum lustrare oculis cultusque uirorum / telaque magna uacat: tergo uidet huius inanem / impexis utrimque iubis horrere leonem, / illius in speciem quem per Teumesia tempe / Amphitryoniades fractum iuuenalibus annis / ante Cleonaei uestitus proelia monstri. STATIUS: *Thebais* I. 482–487.

³³ STATIUS, Publius Papinius: *Thebais; Achilleis*. Stephanus Corallus, Parma, 1473. márc. 23 előtt. Példány: Bibliothèque nationale de France (BnF) Rés. g-Yc-120.

4. A Cseh Kapu részlete, Bécs, 1563

A Cseh Kapu másik feliratát a két V-t (Victoria?) övező koszorú fölé helyezték, s Lazius verse, ugyancsak antik reminiscenciákkal, egyrészt a koszorú, másrészt Miksa, azaz Maximilian nevének szimbolikus jelentését bontja ki.³⁴ A névnek, amelyet először I. Miksa (1459–1519) kapott a kerszttségben, különös története van, amelyet jól ismertek a Habsburg Birodalomban. V. Frigyes császár (1415–1493) alkotta ugyanis a *Maximus* és *Aemilianus* (*Aemilius*) nevek összevonásával, az előbbi Fabius Maximus Cunctator (Kr. e. 280–230) római hadvezér, az utóbbit Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus (Kr. e. 185–129) tiszteletére, hogy fia mindkét római nagyság erényeit örökölje, ezekben nőjön fel. Wolfgang Lazius azonban nem lenne humanista, ha az ünnepekt Miksa cseh és német király névszimbolikáját illetően nem menne tovább. A feliraton ugyanis nem a latin *Aemilianus*, hanem a görögös *Aemilianus* név szerepel, és a *Periphrasis*ből kiderül, hogy Lazius tudatosan választotta ezt a görög nevet (*etymo Graeci nominis*), hogy az ünnepekt kivételes tulajdonságait kiemelje.³⁵ Lazius bizonyosan ismerte Sextus Festus 2. század végén élt római grammatikus névetimológiai munkáját, amely 1471-ben nyomtatásban is megjelent.³⁶ Festus, illetve forrása, Verrius Flaccus szerint a római *gens Aemilia* Pythagoras fiának, Mamercusnak melléknevéből származik, aki kivételes emberségéért kapta az *Aemylus*

³⁴ *Nach disen Versen volgen auch andere, so auß dem Nammem MAXIMILIANO AEMILIO gegründet seindt.* STAINHOFER 1566, f. 12r.

³⁵ *Symbola picta vides validi ac insignia regni / Virtutes cuius Marte nitere solent. / Ingenio propriae ut lecti prudentia nati, / Sic populo et regno robora firma manent. / Hic simul ex Etymo Graeci sum nominis usum / Rimatus, propria ut voce relata sonant.* Epitome 1563. Biii1.

³⁶ FESTUS grammaticus [Sextus Pompeius Festus]: *De verborum significatione.* Pamfilo Castaldi, Milano, 1471.

nevet.³⁷ A görög *aimylios*, *aimylos* melléknév jelentése: kedves, vonzó, megnyerő, azaz Lazius ezzel a beszélő névvel illeti a Cseh Diadalkapun áthaladó cseh királyt.

Lazius: Periphrasis (1563)

AEMYLI RETINES NOMEN SIC VOCE
DISERTVS
VT BLANDVS MISERIS, MAXIMVS ORBE
SIES.
AEMYLIUS RETVLIT SERVATO CIVE
CORONAM,
CVM PATRIAM SERVES AVREA DANDA
FORET
HANC NACTVS GEMINAM NOMEN
QVOQ(VE) CAESAR ADEPT(US)
MAXIMVS VT GESTIS AEMILIANVS EAS.

Stainhofer: Compendium (1566)

AEMILII Ewr Mayestat,
Haben den Nammen mit der thatt.
Die holdsällig und beredsam sein,
Gütig gegen Jederman in gmein,
Der Nam erfodert und begert,
Das menigklich widerfert.
Von Ewr Mt. etc. und in der Welt,
Sol sie mechtig werden gezelt.
AEMILIUS ein schöne Khron,
Bekomen hat, darumb zu Lohn,
Das er genedig erhalten hat,
Die Burgerschaftt, so Ewr May-
stat.
Das Vatterland erhelt, als dann,
Ein Guldene, sol sein zu Lohn.
Ein zwifache Khron sie aber heldt,
Ist Römischer Kayser erwelt.
Auff das sie werde gwaltig sehr,
Von Tapffern thattn, in Lob und
Ehr.

A latin felirat megszólítja a menetével alatta elhaladó Miksát: „Aemilius nevét viseled, ezzel is hangot adva, hogy a szegényekhez nyájas, a világon pedig Maximus (azaz a legnagyobb) vagy. Aemilius egy polgár megmentésével szerezte meg a tölgylevélből font koronát, mivel az egész hazát megmented, arany koronát kell majd kapnod, hogy – megszerezvén ezt a kettős koronát, és császárként elnyervén a kettős nevet – Maximusként és Aemiliusként vonulj majd be a történelembe.” A felirat, a név említett jelképes jelentésén túl, a római *corona civica* szimbolikájára épül, az idősebb Plinius alapján, aki a római köztársaság, majd principátus második legmagasabb kitüntetésének írja le a tölgyfalevelekből font ún. polgári koronát. Ezt csak az nyerheti el, aki megmenti egy római polgár életét ellensége megölésével ellenséges területen, de mindezt csak maga a megmentett *civis* tanúsíthatja. Csak polgár és nem király vagy *imperator* megmentéséért (*cive servato*) járt az elismerés, amelyet egyébként maga Scipio visszautasított, amikor apját megmentette a második pun háborúban, a trebiai csatában.³⁸ Lazius szerint, ha egy polgár megmentéséért

³⁷ *Aemiliam gentem appellatam dicunt a Mamerco, Pythagorae philosophi filio, cui propter unicam humanitatem cognomen fuerit Aemylos.* Sextus Pompeius FESTUS: *De verborum significatione.* 24.

³⁸ *Civica iligna primo fuit, postea magis placuit ex aesculo iovi sacra [...] Additae leges artae et ideo superbae quasque conferre libeat cum illa graecorum summa, quae sub ipso iove datur cuique muros patria gaudens rumpit: civem servare, hostem occidere, utque eum locum, in quo sit actum, hostis optineat eo die, ut servatus fateatur – alias testes nihil prosunt –, ut civis fuerit. Auxilia*

(zöld) *corona civica* járt, akkor Miksának, a haza megmentéséért még egy aranyat is kell adni, s ezzel a kettős koronával és a római hadvezéreket idéző kettős névvel emlékeznek majd meg róla a történetírók. Lazius minden bizonnyal a diadalkapuk történelmi programjának megalkotásában is részt vett, így a cseh kapu oszlopain Morvaország, Felső- és Alsó-Lausitz, Szilézia, illetve két hercegsége, Oppeln (Opava) és Glogau külön is megjelenik egy-egy címerpajzsot tartó nőalak képében, a diadalív belsejére pedig a cseh királyként is uralkodó Habsburgokat festették fel. Az udvaroncai által kísért II. Miksa minden bizonnyal értette a humanista szellemű építmény ikonográfiai és költői utalásait, kérdés, hogy a vörös és fehér borokkal folyó kutakhoz igyekvő bécsi közönség mennyiben volt tisztában a Staiustól idézett nemeai oroslán és a cseh heraldika finom összefüggéseivel vagy a *corona civica* szimbolikus jelentésével.

Kaspar Stainhofer

Kaspar Stainhofer bécsi könyvkiadó, előszava tanúsága szerint, maga szerkesztette 1566-ban megjelent metszetes albumának német szövegét, talán Lazius feliratait is ő fordította németre, bizonyára segítséget kérve az általa megjelentetett humanistáktól, talán magától Zsámbokytól is. Bár a korabeli nyomdászok sokszor humanista literátorok is voltak, ez a teljesítmény mindenképpen figyelemre méltó. A Bécs környékéről származó Kaspar Stainhofer/Steinhofer (†1575) 1566–1575 között tartott fent nyomdát Bécs belvárosában, a Szent Anna templom melletti Annahof nevű házban, amelyet a korban szinte általánosnak nevezhető módon szerzett meg, 1566-ban ugyanis elvette egykori mestere, Michael Zimmermann nyomdász özvegyét, akinek korábbi férje, Aegidius Adler is nyomdatulajdonos volt. Nyomdája megszerezte az egyetemi nyomda címet, 1572-től pedig már udvari nyomdász lett, házat vett az Annahofhoz közel, amelyet a bécsiek úgy ismertek: „zum grünen Rössel”. 1576-tól nővére lett a nyomda örököse.³⁹

Az „officina Steinhofera” több magyarországi vonatkozású nyomtatványt is megjelentetett, így Sylvester János bibliafordításának 1574. évi bécsi kiadását is (RMNY 335), amelyhez ugyancsak Stainhofer írt ajánlást, ezúttal latin nyelven és a császár fiainak, Rudolf és Ernő főhercegnek címezve. Magyarul jelent viszont meg az ajánlása az egyik legelső magyar nyelvű katolikus imádságos könyvben, amelyet John Fisher rochesteri püspök *Psalmi seu precesiones* c. művének fordításaként adott ki a Stainhofer-nyomda 1572-ben (RMNY 308a). Stainhofer Draskovich György zágrábi püspökhöz szóló magyar nyelvű (!) ajánlásából kiderül, hogy többen kérték tőle a (katolikus) imakönyv megjelentetését, amelyet azért nyomtatott ki, hogy a nehéz időkben, „a mostani esze-veszett világban” a magyarok ismét imádkozhassanak. Egyébként a magyar nyelvű Újtestamentum kinyomtatását is

quamvis rege servato decus non dant, nec crescit honos idem imperatore conservato, quoniam conditores in quocumque cive summum esse voluere. accepta licet uti perpetuo. [...] Africanus de patre accipere noluit apud Trebiam. [...] Coronae [...] quod si civicae honos uno aliquo ac vel humillimo cive servato praeclarus sacerque habetur, quid tandem existimari debet unius virtute servatus universus exercitus? Plin. Nat. Hist. XVI. 5.; XXII. 4.

³⁹ RESKE 2007, 970.

várják tőle Magyarországon, de a (katolikus) magyar urak „kevesen vadnak”, ezért nincs, aki támogassa a vállalkozást.⁴⁰

Kaspar Stainhofer és Zsámboky János kapcsolatára utal, hogy a bécsi kiadó és nyomdász két verses füzetet is megjelentetett az udvari történész és orvos 1567-ben Bécsben megtartott menyegzőjére.⁴¹ Az egyik epithalamiont a pozsonyi német humanista költő, egyben botanikus, orvos Georg Purkircher (1530–1578) írta.⁴² A pozsonyi humanista, Ovidius Pyramus és Thisbe-történetét alapul véve, epikus nászverset írt az ifjú pár, Sambucus és Christina metamorfózisáról, amelynek végén előbb a menyasszony, majd maga Sambucus is bodzafává (latinul: *Sambucus*) változik.⁴³

Zsámboky esküvőjére egy másik köszöntő nyomtatványt is megjelentetett Stainhofer, mégpedig Johannes Buchmannus versével (5. *kép*).⁴⁴ Menyegzői köszöntőjében a hét múzsa szól egymás után az ifjú párhoz, a költő azonban röviden felidézi Zsámboky utazásait is.⁴⁵ Buchmann költeménye egy másik alkalmi verssel együtt látott napvilágot, a 8 disztichonból álló mű szerzője: Henricus Polanus à Polansdorf.⁴⁶ Johannes Buchmann⁴⁷ száрма-

⁴⁰ [az] imádságos könyvecskét ez mastani nyomorult üdőbe, Nagyságos Uram, magamba végeztem küadni, mellyet túlem sok jámbor, hogy újonnan deák bötökkel megnyomatnám, gyakorta való kérésse sokszor kívánt, mely kirist és az tudósok intésit is megfogadván, nem az én hasznomért, hanem az Christus neve dicsiretiért, az megmondott jámbor élető Püspök Istenhöz való szörzött imádságos és dicsíretes könyvecsk[éj]ét elővévén (melyben az Atya mindenható isten megjelentette az ő szívít és hitit), mastam, míg jobbat nyomtathatok, Nagyságodnak először, annak utána Christus kössíginék, azaz magyar nyelvő népnek, szívem szerint ki akarám adni és eresztetni, mivel hogy nagyobb és szorgalmatosb ájtatossággal az Szentháromságnak, kit eleitül fogva egyetlen egy Istennek vallunk, neve dicsírtethessék, és mastani eszeveszött világban az elhagyott kemín ílető atyánknak (amint az írás mondja), és régieknek devotio, azaz isteni félelem és az alázatosság ismét elővehettessék [...] De miért, hogy az magyar urak kevesen vadnak, nincsen ki segítséggel lenne az Christus neve dicsiretiért és az hitnök megtartásáért Új testamentomnak nyomtatására, kit Magyarország szíve szerint kívánna túlem, üdőre kell hadnom. Stainhofer Gáspár nyomdász ajánlása Draskovich György zágrábi püspöknek. [Imádságos könyvecske] Bécs, STAINHOFER, 1572 (RMNY 308/A). Betűhíven idézi: BAJÁKI 2009, 8. 16. jegyzet.

⁴¹ ALMÁSI 2005/b, 919–919.; ALMÁSI 2009, 70.

⁴² *Epithalamium metamorphoticum. Ad nuptias D. Joan. Sambuci etc. autore D. Georgio Purkirchero Pannonio.* Viennae Austriae excudebat Caspar Stainhofer, Anno Salutis M.D.LXVII. (RMK III. 556)

⁴³ WALDAPFEL 1932, 45–46. OKÁL 1984, 24–27.

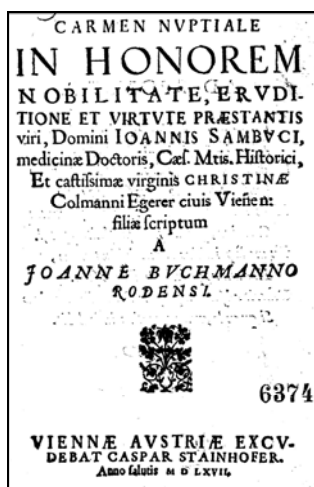
⁴⁴ Johann BUCHMANN: *Carmen Nyptiale in Honorem Nobilitate, Ervditione et Virtute Praestantis viri, Domini Ioannis Sambuci, medicinae Doctoris, Caes. Mtis. Historici, et castissimae virginis Christinae Colmanni Egerer ciuis Viennen. filiae scriptum à Ioanne Buchmanno Rodensi.* Viennae Avstriae Excudebat Caspar Stainhofer. Anno salutis MDLXVII. [App. Hung. III. 1818 (1567)]

⁴⁵ *Res est fatalis, multas cum viderit oras, / Viderit et variis multa secreta locis. / Namque Pyranaeas peregravit fortiter alpes, / Et fuit Italiae lausque decusque scholae. / Huc tamen ad patriae rediit vicina Viennae, / Haec quia sunt istis moenia tuta iocis.*

⁴⁶ *Gratulatorium carmen in eiusdem Dom(ini) Doctori Io(annis) Samb(uci) etc. nuptias, Henrici Polani à Polansdorff.* Vö.: APPONYI 1903–1927, III. 1935.

⁴⁷ Valószínűleg nem azonos a korban ismert hasonló nevű személyiséggel, a jénai születésű evangélikus Johann Bochmann/Buchmann-nal (1540–1609), aki 1561-ben az elbingi gimnázium rektora lett, közben a königsbergi egyház papja, 1570-től Danzigban szolgál, majd ismét Elbingbe megy, és az itteni Mária-templom első prédikátora, 1609-ben bekövetkezett haláláig. Róla bővebben: TÖPPEN 1898

zására Stainhofer nyomtatványának címlapján a *Rodensis* melléknév utal, amelynek feloldása nem könnyű, utalhat sziléziai német helységnévre is.⁴⁸ Johann Buchmanntól több II. Miksához szóló alkalmi vers is fennmaradt,⁴⁹ egy latin elégiában szintén II. Miksa császárnak kíván szerencsés utat, amikor az uralkodó Sziléziából Magyarországra utazik. Ez is Buchmann sziléziai illetőségét bizonyítja, aki a vers első sorában Magyarország hírneves földjéről ír (*Inclyta Pannoniae tellus, tu clara Vienna*).⁵⁰ Valószínűleg Johannes Buchmannus rokona az a Martin Buchmann, aki 1606-ban iratkozik be a bécsi egyetemre, de ő már a sziléziai Neisse városába való (*Martinus Buchmannus Niessenus Silesius*).⁵¹

5. Johann Buchmann: *Carmen nuptiale*, Bécs, 1567, Címlap (ÖNB)

Johann Buchmann sziléziai származását erősíti, hogy költőtársa, az ugyancsak német Heinrich Polan von Polansdorf (1500–1572) az alsó-sziléziai Troppau (Opava) Hercegség Polensdorf falujából (ma: Velká Polom, Csehország) való; Polan Troppau iskolájának magisztere és rektora, illetve a város jogtanácsosa (*Syndikus*), alkalmi költő.⁵² Fia, Amandus Polanus von Polansdorf (1561–1610) neves protestáns teológus, bázeli professzor, Jakob Grynaeus veje.

⁴⁸ *Rodensis* = legtöbbször az ágostonos apátságáról nevezetes hollandiai Rolduc (a középkori latin és francia neve: Rode, németül Herzogenrath, Klosterrath) városra utal, de számításba jöhet több sziléziai falu is, amelyek az egykori irtványt (*roden* = irt) őrzik nevükben (Roden, Rodeland, Rodenau, Rodenbach, Rodenheide, Rodemark, Rodewalde, Rodetal). De lehet az alsó-sziléziai Rothkirch (ma Czerwony Kościół, Lengyelország) is, innen ugyanis többen tanultak Páduában a 16. század második felében. ZONTA 2004

⁴⁹ BUCHMANN, Johannes: *Carmina varia Maximiliano II. imperatori dicata*. Wien, Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), Cod. 13897 No. 4.

⁵⁰ Ioannes BUCHMANN: *Votum pro adventu e Silesia in Pannoniam Maximiliani II. Imperatoris carmine elegiaco*. ÖNB Cod. 9874 (Hist. Prof. 832.). Tabula codicum ÖNB V. 103.

⁵¹ GALL–PAULHART (szerk.) 1974, 313.

⁵² RE Bd. 11. 786.; Kronprinzenwerk Bd. 17. 618–619. Heinrich és Amand Polanról bővebben: ŠTĚPÁN 2000

Nem lehet véletlen, hogy Johann Buchmann és Heinrich Polan a Sambucusnak írt epithalamionok kiadása után alig két évvel, 1569-ben ismét együtt tűnik fel egy másik bécsi alkalmi kiadvány szerzői között, amely szintén Kaspar Stainhofer nyomdájának terméke.⁵³ A *propemptica* azaz búcsúversek abból az alkalomból születtek, hogy egy testvérpár és házitanítójuk elhagyja tanulmányaik színhelyét, Bécsset, és visszatérnek szülőföldjükre, Csehországba. Az ifjak a neves ulmi származású patríciuscsalád tagjai: Johann Jakob és Eucharius Ungelter, nevelőjük pedig a „markomann”, azaz morvaországi illetőségű Andreas Niger (= Fekete, minden bizonnyal Schwartz). Andreas Niger valóban morva nemzetiségű, ugyanis 1567-ben iratkozik be a bécsi egyetemre a magyar nemzet anyakönyvébe, illetve a jogászokhoz, ahol egészen 1573-ig tanul, és a matrikula bejegyzése szerint Olmützbe való (*Olomucensis, Juliomontanus*).⁵⁴ 1574-ben már mint jogi doktor a magyar nemzet bursájának prokurátora, 1594-ig többször is viseli ezt a tisztséget.⁵⁵ A búcsúvers szerzői között vannak Zsámboky nászának köszöntői: Johann Buchmann *Rodensis* és Heinrich Polan von Polansdorf *Nis(sensis)*, aki a Felső-Szilézia Neisse (ma Nysa, Lengyelország) nevű városába való, és ugyancsak a bécsi egyetem hallgatója, 1566-ban iratkozik be a magyar nemzet anyakönyvébe *Henricus Polanus a Polansdorff Silesius Nissenus A(rtium) B(accalaureatus)* néven.⁵⁶ Rajtuk kívül további két alkalmi költő ír még búcsúverset: Johann Ziegel magiszter a württembergi Schorndorfból, akinek több önálló műve is megjelenik a korban, illetve a szintén magiszteri fokozattal rendelkező Georg Bär (*Ursinus*), a sziléziai Sorau lakosa. Georgius Ursinus egyébként nem sokkal később már Páduában tanul, ahová 1571-ben iratkozik be, majd doktori fokozatot szerezve a német nemzet prokurátorának választják meg.⁵⁷

A búcsúverset megjelentető Stainhofer-nyomtatvány, amelynél Sambucus két német-sziléziai barátja, Buchmann és Polan ismét együtt szerepel, rámutat, hogy Zsámboky János szoros kapcsolatban állt a bécsi egyetemen tanuló sziléziai, morva, részben németországi ifjú humanistákkal, akik még életpályájuk, karrierjük kezdetén voltak.

Sambucus ad Lectorem

Zsámboky János, a bécsi udvar orvosa és fizetéssel dotált hivatalos történetírója bizonyosan olvasta, sőt forgatta a Miksa bevonulása alkalmából 1563-ban kiadott versgyűjteményt, köztük Lazius költeményét is. Különben Zsámboky Jánostól sem volt idegen a hasonló alkalmi versfaragás, hiszen 1558-ban a bécsi egyetemet képviselő tudósok (Georg Eder,

⁵³ *Propemptica in prosperum discessum Vienna Austriae in Boemiam nobilium... adolescentulorum Iohannis Iacobi et Eucharii Ungelterorum iuvenisque... praestantis... Andreae Nigri Marcomanni, eorundem praeceptoris fidelissimi. Scripta a M. Ioanne Ziegelio Schorndorfense, Ioanne Buchmanno Rodensi, M. Henrico Polano a Polansdorf Nisen., M. Georgio Ursino Soraviensi. Viennae Austriae ex officina Caspari Stainhoferi. Anno 1569.*

⁵⁴ SCHRAUF (ed.) 1902, 553.

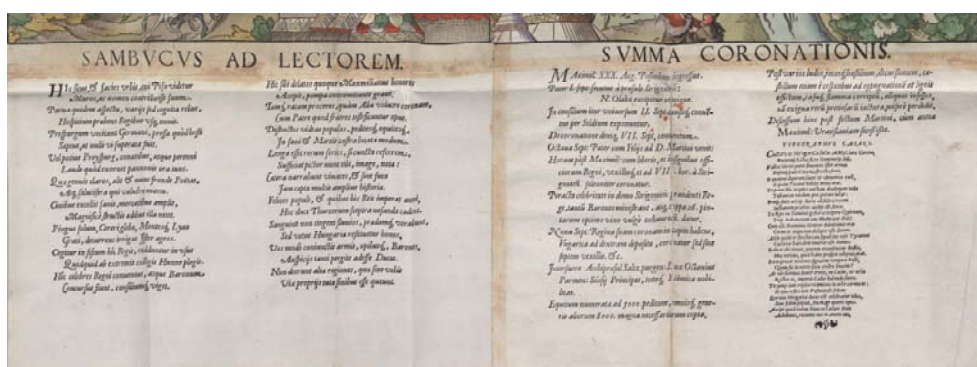
⁵⁵ SCHLIKENRIEDER 1753, 383–384.

⁵⁶ SCHRAUF (szerk.) 1902, 209.

⁵⁷ ZONTA 2004, 168.

Bartholomaeus Reisacher, Paulus Fabricius, Hubertus Luetanus, Adam Schroeter) között ő is latin költeménnyel köszöntette a császárrá koronázott I. Ferdinándot, bevonulása alkalmával.⁵⁸

Zsámboky valószínűleg nem láthatta a bécsi diadalívket, mivel 1563 tavaszán Dél-Itáliában tartózkodott,⁵⁹ így csak Lazius *Periphrasis*-éből tájékozódhatott Miksa márciusi bevonulásának díszleteiről. Kérdés, hogy a pozsonyi koronázáson részt vett-e, hiszen 1563. szeptember 22-én már Gentben van, *Emblemata* c. műve kiadását előkészítendő.⁶⁰ Érdekes, hogy másfél évtized múlva, 1577-ben a II. Rudolf tiszteletére rendezett hasonló ünnepek külsőségeit már a császári történetíró, Zsámboky János tervezi.⁶¹

6. Zsámboky János verse Pozsonyról
A koronázás leírása és a Nyomdász verse a császárhoz, 1566
(STAINHOFER 1566. f. 20 alapján)

A pozsonyi koronázásra készült és Zsámboky nevéhez kapcsolódó Pozsony-versek közül csak a latin változathoz derül ki, hogy azt a nagyszombati születésű bécsi humanista írta: *Sambucus ad Lectorem* (6. kép). A német szöveg csak az olvasóhoz szól (*An den Leser*), ez a különbség bizonyítja, hogy a versek közül a latin készülhetett el előbb a keretes német feliratokkal magyarozott fametszetes laphoz, és azt Zsámboky írta, majd ezt a verset fordította le valaki, vagy inkább készített német interpretációt belőle. A német vers hosszabb, ami egyrészt a két nyelv és a metrumok közötti különbségből adódik, hiszen Sambucus latin költeménye disztichonban íródott, azaz a soronként 6, illetve 5 metrum legkevesebb 10–12 szótagot rejt, míg a német változatot a kor obligát párrimes versformája, az ún. *Knittelvers* szabályai szerint szerkesztették, amelynek szabályos változata 8, legfeljebb 9 szótagos verssorokból épül fel, másrészt néhol a tartalom is eltér valamelyest.

⁵⁸ *Triumphus D. Ferdinando I. Ro. Imperatori invictiss. P.P. augustiss. Archigymnasii Viennensis nomine pro foelicibus imperij auspicijs renunciatus per D. Georg. Eder... ad eundem Panegyrica aliquot doctissimorum hominum carmina, eiusdem scholae nomine, pro communi congratulatione de Imperii fascibus tam foeliciter adeptis, conscripta.* Viennae Austriae excudebat Raphael Hofhalter, 1558. RMK III. 449a, App. H. 347.

⁵⁹ VISSER 2005, 15.

⁶⁰ VISSER 2005, 15.; ALMÁSI 2009, 156. 39. jegyzet.

⁶¹ ALMÁSI 2005/a, 28.

Zsámboky verse, igazodva a fametszethez, amely sokkal inkább Pozsony és környéke látképe, mint a koronázás ábrázolása, főként Pozsonyról szól. „Itt látható a város fekvése, és látképe, amelynek Piso építette falait és kölcsönözte saját nevét. Látványra kicsiny ugyan, de más dolgokban jelentős, leginkább arról, hogy királyok székhelye volt, egészen a legutóbbi uralkodókig”, kezdi a költő versét. Sambucus nem lenne humanista, ha nem a mondabeli antik városalapító, Piso jutna először eszébe, igaz, ez a név és története nem is annyira ismert, hiszen a német változatban az alapító neve: Riso. Zsámboky, a régió szülötte, hiszen Nagyszombat Pozsony vármegyében fekszik, hosszú, majdnem két évtizedes európai tanulmányai és utazásai során valódi nagyvárosokat látott, ezért neki Pozsony már kisváros, amely azonban nagy múlttal és jelentőséggel bír, ezt talán a német verssor még jobban kifejezi (*von Sachen gros, von angsicht klein*). Ugyancsak humanista stílusfordulat a szófejtés, a költő a német Pressburg nevet a latin *pressus*³ (= el/lenyomott) participiumból származtatja, az ellenség ugyanis gyakori ostromaival nagy nyomás alatt tartotta. Ez az etimológia németül értelmetlen, ezért a fordításból hiányzik. A *Preysburg* változatot azonban már a német nyelvből vezeti le, a város dicsőséget⁶² szerez ugyanis lakosainak. A latin versben Zsámboky megszólítja Pannóniát (*Pannonis ora*):⁶³ „Preyspurg elszántsággal, örök hírnévvel ékesíti fel, ó Pannón Föld, a tiedet”. A német változat szerint a város régen és most is nagy becsben tartja az övéit, és az egész világon híressé teszi őket.

SAMBUCUS AD LECTOREM

Hic situs et facies urbis, cui Piso videtur
 Muros ac nomen contribuisse suum.
 Parvus quidem aspectu, variis sed cognita rebus,
 Hospitium praebens regibus usque novis.
 Prespurgum vocitant Germani, pressa quod hosti
 Saepius, at nulli vi superata fuit.
 Vel potius Preyspurg, conatibus, atque perenni
 Laude quod exornet pannonis ora tuos.
 Quae genuit claros, alit et nunc fronde Poetas,
 Atque salutifera qui valuere manu.
 Civibus excellit sanis, mercatibus amplis,

An den Leser

Diß ist die gestalt der schönen Stadt,
 Die Riso⁶⁴ von im genennet hat.
 Von Sachen gros, von angsicht klein,
 Ist manchem König worden gemein,
 Von Deutschen wird Preßburg genent,
 Dem Feind im streit gantz wol erkent,
 Ettlich sie Preysburg heissen thun,
 Dieweil sie vorzeiten, und nun
 Die iren in gros ehren helt,
 Macht sie bekant in aller welt.
 Fürnemlich die poeten nehr,
 Und dardurch ir lob allzeit mehrt.
 Die Bürger sind gantz from und klug
 Die Kauffmanschafft ist ohn betrug.
 Die heuser sin auch wol geputzt,
 Viel grossen Fürsten offft genutzt.
 Das Erdreich feist gut Korn auch tregt,

⁶² A *Preis* főnév dicséretet is jelent a németben.

⁶³ *Pannonis ora* kifejezésben a *Pannonis* (= pannóniai) sajátos melléknév, amelyet Janus is használ egyik versében: *Pannonis ursa dedit lac nobis, Grylle, fatemur* (JANUS Pannonius: *Ad Gryllum*), ő azonban antik mintát követ, hiszen a pannónia medvét már az I. századi költő, Seneca unokaöccse is így nevezte: *Pannonis haud aliter, post ictum saevior ursa*. Marcus Annaeus LUCANUS: *Pharsalia*, VI. 220. Zsámboky kortársa, Sylvester János a Sárvár-újszigeten 1539-ben kinyomtatott Grammaticájának latin ajánlóversében (*Tetrastichon ad pueros*) is használja a *Pannonis ora*-kifejezést: *quae numquam Pannonis ora tulit*.

⁶⁴ Helyesen: Piso.

Magnifice structis aedibus illa nitet.
Pingue solum, Cereri glebae, montesque Lyaeo
Grati, decurrens irrigat Ister agros.

Cogitur in fiscum hic regis, redduntur in usus
Quidquid ab extremis colligis Hunne plagis.
Hic celebres Regni conventus atque Baronum
Concursus fiunt, consiliumque viget.

*

Hic sibi delatos quoque Maxmilianus honores
Acceptit, pompa concomitante gravi.
Tamque ratam proceres, quam Alba volucre coronam,
Cum Patre quod fratres testificantur opus.
Distinctos videas populos, peditesque, equitesque,
In saevi et Martis castra locata modum.
Longa esset rerum series, si cuncta referrem,
Sufficiat pictor nunc tibi, imago, notae:
Caetera narrabunt vivaces, et sine fuco
Jam ceptae multis amplius historiae.
Felices populi, et quibus hic Rex imperat anni,
Hoc duce Thurcorum sceptrum nefanda cadent.
Sanguine non tingent fluvios, praedamque vorabunt,
Sed vetus Hungariae restituetur honos.
Vos modo coniuncta armis opibusque, Barones,
Auspiciis tanti pergite adesse Ducis.
Non deerunt aliae regiones, quae sine vobis
Vix propriis tutae finibus esse queunt.

Der Wein mit grossem gwat sich regt,
Das macht die Thonaw wasserreich,
Durch geust die Acker allzugleich.

Hie die Keiserlich Maiestat,
Empfengt, was sie In Ungern hat.
Viel wichtig sachen hie man find,
Zulauff von manches Fürsten Kind.
Allhie die Kron hat gnomen an,
Der hochgelobt Maxmilian,

*

Dabey sein Vater Keiser fest,
Mit der gantz Brüderschafft gewest,
Als du hie sihst manch hauffen stahn,
Zu roß und fuß gewapnet man.
Es nem hinweg der zeit sehr viel,
Wenn ich beschrieb das gantze Spiel,
Drumb schaw des Malers wercke wol,
Da findst was ich beschreiben sol,
Was ubrig ist, wird zeigen an
Das Buch, so manch gelerter man
Von den Historien anfengt,
Die sach darinn gar wol verlengt.
Selig das Volck sich achten sol,
So es sich wil bedencken wol,
Das es erlangt ein Keiser hat,
Der den Türcken bringt in gros not,
Dem Ungerland erlangt sein ehr,
Das es nicht werd geplager mehr.
Derhalben nu ir Graffen gut
Helfft im mit frischem freyen mut,
Und stercket euch mit gmeiner wehr,
Das ir erlanget grosse ehr,
So werden euch behülfflich sein
Die Reichstedt hie und dort mit ein,
Jetzund sich fürchten umberal
Vor des Türcken gros herr und zal.

Már a vers elején kitűnik, hogy Zsámbokynak miért is olyan fontos Pozsony: mert neves költői voltak és vannak, akik növelik városuk hírnevét (*Quae genuit claros, alit et nunc fronde Poetas, / Atque salutifera qui valere manu – Fürnemlich die poeten nehrt, / Und dardurch ir lob allzeit mehrt*). Nem kétséges, hogy Sambucus itt a pozsonyi humanista kör néven ismert költői és tudósi csoportról beszél, amelyhez őt is szoros szálak fűzték. A költőkön kívül a város okos – a német fordításban ráadásul jámbor – polgáraitól (*civibus sanis – Bürger gantz from und klug*), valamint élénk kereskedelméről is nevezetes, a német változat szerint kereskedői nem is csalnak (*Die Kauffmanschafft ist ohn betrug*). Pozsony nagyszerű épületekkel dicsekedhet, a német vers szerint ezekben szoktak megszállni a feje-

delmek, hercegek, ha Pozsonyban vannak (*Die heuser sin auch wol geputzt, / Viel grossen Fürsten offt genutzt*).

Földje jó gabonát, hegye sok bort terem, szántóit a Duna öntözi. Pozsonyban gyűjtik össze Magyarország termését az uralkodónak (itt a Magyar Kamarára gondol Zsámboky), akít a latin királynak, a német vers császárnak nevez. A latin változatban egyébként Zsámboky meg is szólítja adófizető magyar honfitársát: *quidquid ab extremis colligis, Hunne, plagis* (= mindazt, amit csak te, Hun, a távoli mezőkről begyűjtesz). Tanulságos a következő sorok összevetése, hiszen a latin versben Pozsonyt mint az országgyűlések és a bárók gyűlései, azaz a király melletti kormányzó testület, a magyar tanács (*consilium Hungaricum*) székhelyeként jellemzi Zsámboky, míg a német vers az itt történt fontos dolgok között az uralkodó gyermekeinek ideérkezését említi, azaz már a koronázásról beszél. Zsámboky a vers második részében tér rá a tulajdonképpen eseményre, Miksa koronázására, a koronázást követő tornajátéokra, de ezt igen röviden „elintézi”, mondván: „hosszú lenne a sor, ha mindent elmesélnék, legyen elég a festő [munkája], az ábrázolás, illetve az [alábi] jegyzetek, a többit majd valóságúen, életszerűen és sokkal bővebben elmesélik a már megkezdett históriás könyvek”.

A vers legvégére maradt a költő és udvari ember morális üzenete, a koronázás legfőbb tanulsága: Miksával a török veszélyt is sikerül majd Magyarországról elhárítani. Zsámboky költői képekkel és kifejezésekkel húzza alá mondanivalóját (*Thurcorum nefanda sceptrā cadent, Sanguine non tingent fluvios, praedamque vorabunt, Sed vetus Hungariae restituetur honos* = a törökök istentelen jogarai lehanyaglanak, és nem mártják vérbe a folyókat és nem nyelik el prédaként az országot, hanem visszaáll Magyarország régi tisztelete/dicsősége), ezek azonban nem jelennek meg a vértelen, száraz német verssorokban. A két utolsó disztichonban szülőhazája főuraihoz fordul Joannes Sambucus, mintha magából Pozsonyból üzenne nekik: „Ti pedig, Bárók, egyesült fegyverekkel és erővel igyekezzetek támogatni a hatalmas Fejedelem kormányzását, és majd más vidékek is segítségtekre lesznek, amelyek nélkülük aligha tudnák biztonságban magukat saját határaikon belül”. Ugyanez némi változtatással a német olvasónak: „Így majd a birodalmi városok is mindenütt segíségekre lesznek, ugyanis mindenütt rettegnek a hatalmas és rengeteg török hadtól”. Zsámboky magyar főuraknak szóló üzenete, vagy inkább felszólítása hangjában visszacseng Verancsics Antal Magyarokhoz (*Ad Hungaros*) írt költeménye.

A két Pozsony-vers összevetésénél Zsámboky eredeti latin szövege több érzelmet, sőt entuziazmust hordoz és közvetít, s nemcsak az uralkodók – hiszen Pozsonyban két király, apa és fia is részt vett az ünnepeken – iránti kötelező rajongást és elfogultságot, hanem elkötelezettséget, aggodást is Pozsony és általában Magyarország sorsa iránt. Az, hogy mind a Pannon Földet, mind a Bárókat, sőt egyszer általában a Magyart (*Hunne*) is megszólítja, arra vall, főként a magyarországi olvasóhoz adressálta ajánlását, míg a személytelegebb német változat a birodalom többi polgárához szól.

Summa coronationis

Zsámboky (és a német fordító) versét a koronázás leírása követi a Pozsony-fametszetnek mind a latin, mind a német változatán. A leírás mindkét nyelven igen hasonló, az eseményeket időrendben követi, de csak a német szöveget zárja Kaspar Stainhofer kolofonja.

SUMMA CORONATIONIS	Kurtzer Begriff der gantzen Krönung
Maximil(ianus) XXX. Aug(usti) Ponium ingressus.	Den XXX. Tag Augusti ist Keiser Maximilian zu Preßburg eingeritten
Pater I. Sept(embris) secutus a praesule Strigoniensi N(icolao) Olaho excipitur oratione.	Den I. Septemb(ris) ist ir Keis(erliche) M(ajestät) Vater hernach gefolget, und von dem hochwirdigen N(icolao) Olaho Bischoff von Gran empfangen worden.
In consilium itur universum II. Sept(embris) causaque conventus per Seldium exponuntur.	Den II. Septemb(ris) ist man zu Rhat gangen, und sin allda die ursachen der gantzen Versamlung durch den Seldium erzelt worden.
De coronatione denique VII. Sept(embris) conventum.	Den VII. Septemb(ris) ist man widerumb der Krönung halben zuhauff kommen.
Octava Sept(embris) Pater cum Filiis ad D(ivi) Martini venit:	Den VIII. ist Keiser Ferdinand mit seinen Sönen in S(ankt) Martins Kirch kommen.
Horam post Maximil(ianus) cum liberis et insignibus officiorum Regni, vexillisque et ad VII. hor(am) a Strigoniensi solenniter coronatur.	Ein stund darnach ist Keiser Maximilian mit seinen Sönen auch mit des Reich Wapen und Fahnen, von obgemeltem Bischoff umb 8. uhr gantz herrlich gekrönt worden.
Peracta celebritate in domo Strigoniensi prandenti Regi, tantum Barones ministrant, atque cuppa pintarum 26 optimo vino vulgo exhaurienti datur.	Nach volbrachter Herrligkeit der Krönung, ist dem König allein von Freyherren zu Tisch gedienet, und dem gemeinen Mann ein Geschirr so 26 Pinten gehalten, des besten Weins auszutrinken geschenkt worden.
Nona Sept(embris) Regina suam coronam in capite habens, Ungarica ad dextram deposita, coronatur sed sine septem vexillis etc.	Den IX. Septemb(ris) ist die Königin in irem geschmuck und Kron, als sie die Ungerisch Kron zur rechten seiten gelegt hat, ohn die sieben Fahnen gekrönt worden.
Interfuere Archipraesul Saltzpurgen(sis), Dux Octavius Parmen(sis), Silesii Principes, totaque Boemica nobilitas.	*
Equitum numerata ad 5000 peditum, omnisque generis aliorum 8000 magna necessariorum copia.	Darbey sind gewest, der Ertzbischoff von Saltzburg, der Hertzog Octavius von Parmen, die Fürsten aus der Schlesing, und der gantz Behemisch Adel.

<p>correptum, aliquot infessos, non exigua rerum pretiosarum iactura, misere perdidit.</p> <p>Discessum hinc post festum Martini, cum antea Maximili(anus) Vratislaviam secessisset.</p>	<p>Der fürnembsten des Reisigen zeugs und Fusvolcks zal ist gewesen 5000 der andern all in gemein 8000.</p> <p>Nach viel Ritterspiel, Durnier und Kempff ist das Schloß, so von Holtz gemacht, ohn alles gefehr angezündt, auch ettliche auff den Rossen mit verlierung vieler köstlicher ding, gantz erbärmlich verbrent und getödt worden.</p> <p>Nach Sanct Martins tag ist man abgezogen, als zuvor Keiser Maximilian gen Breßlaw zogen war.</p> <p style="text-align: center;">*</p> <p>Mit Röm(ischen) Key(serlichen) Mai(estät) etc. Gnad und Privilegien.</p> <p>Gedruckt zu Wienn in Osterreich by Caspar Steinhofen, in S(an)kt Annenhoff.</p>
--	--

A német összefoglalásban egyébként Miksát császárnak írják, sőt magában a versben is, akárcsak a fametszet címében, de ez érthető, hiszen az 1563. évi koronázásról csak 1566-ban jelenik meg Stainhofer albuma, és bizonyosan ekkor készül a Pozsony-röplap is. Zsámboky latin verse, illetve a koronázás eseményeinek összefoglalása után a latin változat még egy verset tartalmaz, ez azonban, a Zsámboky-verstől eltérően, már valódi panegyricus, mégpedig magától a nyomdásztól, igaz, nevét, ellentétben a német röplappal, nem közli a nyomtatványon, de a metszet azonossága nem hagy kétséget afelől, hogy a vers szerzője maga Kaspar Stainhofer. A vers első sora chronosztichon (M-CCCC-L-VV-III = 1563), a koronázás évszámát rejti. A latin vers a pannón föld királyává és urává koronázott császárt (!) a Lazius-feliratokból is ismert *Aemilianus* néven szólítja meg, koronázása helyszíne Pozsony (itt latinul: *Posonium*), amelynek szépen rakott falait a hatalmasan hömpölygő Ister, azaz a Duna sárga homokja⁶⁵ csapkodja. A dicsőítő költeményektől megszokott, sőt elvárt túlzás következik: milyen nagy az égiek kedvezése és kegyelme, hogy ekkora és oly nemes Titán született (a költő görögösen írja: *Titanos*, de az eredeti görög szó helyesen: *Titan* latinul ismert a *Titanus* alak is), aki természetesen nem más, mint II. Miksa. A tipográfus ezután magát a császárt szólítja meg, akit itt, azaz Pozsonyban (1563-ban) még láthatott idős atyja három ország koronájával a fején, és személyesen hallhatta fiát, amint hazájáért és a vallás ügyéért (*pro focis arisque*) mondott beszéde a csillagokig hatott. Miksa egyrészt már a római polgárok feletti hatalom jelképes jogarát viselte (*sceptra Quiritum*), azaz római vagy német király, másrészt a csehek uralkodója (*moderator Bohemorum*) volt, amikor Pozsonyban Pannónia legédesebb Atyja (*Genitor dulcissimus*

⁶⁵ Átvétel Vergiliustól: *At non, qua Scythiae gentes Maeotiaque unda, / Turbidus et torquens flaventes Ister arenas*. Verg. Georg. III. 350–351.

Pannoniae orae), azaz I. Ferdinánd császár és Magyarország királya a hatalmat átadta neki. Ez már ráadás volt ahhoz, hogy Miksát a császár utódjának ismerték el, s német királlyá választásával a borzalmas, kivont kardjával támadó Zsarnok, azaz a török szultán megtudhatta, hogy a császári háznak van örököse, a Géta (*Getes*)⁶⁶ ugyanis, akinél nincs vérszomjasabb ellenség, nem akarta, hogy Miksa megszerezze a birodalmat. Miksa a Szent Német–Római Birodalom, azaz a császárság feletti hatalommal (*Imperio Sacro*) a legnagyobb megbecsülést kapta a világon, a földkerekség irányítója (*orbis Rector*) lett, sőt hármaskoronát szerzett, aminek a pozsonyi föld volt a tanúja.

A vers végén Stainhofer is Pozsonyt dicséri: Magyarországon nincs ennél nevezetesebb hely, akár népe hűségét, akár a kincseket tekintjük. Az utolsó disztichonban fejezi ki a császárnak szóló ajánlást: „Vedd ezt a nyomtatványt, amelyet a Te császári támogatásoddal adtunk ki, és tarts meg minket szeretetedben!”

TYPOGRAPHUS CAESARI

CInCtVs es HVngarICa saCer AEMyLlane Corona,
 Pannonii factus Rex Dominusque soli.
 Vastus ubi torquens flavescentes Ister arenas
 Posonii pulcre moenia structa ferit.
 O quantus superum favor et clementia coeli,
 O quam Titanos nobilis ortus erat.
 Te pater hic triplici cinctum diademate vidit
 Testantem rutilum pro pietate iubar:
 Proque focis arisque sacris ad sidera vocem
 lactantem praesens audiit ille senex.
 Tu Rex tu Dominus gestas sceptrum Quiritum,
 Tuque Bohemorum iam Moderator eras:
 Cum tibi Pannoniae Genitor dulcissimus orae
 Cerneret Imperium desuper esse datum.
 Adde quod et stricto iam squalidus ense Tyrannus
 Caesareae haeredem noverat esse domus.
 Scilicet ille Getes, quo non truculentior hostis,
 Hoc veritus, quod habes prosper adeptus, erat.
 Ferte precor veterum signantes tempora Fasti,
 Quem sic in terris fata creare Ducem?
 At tibi summus honor crevit, tu Caesar, et orbis
 Rector es, Imperio Caesar habende sacro.
 Tu quoque iam triplici redimitus in orbe corona es:
 In quo testis erit Posoniense solum:
 Quo non Hungariae locus est celebratior ullus,
 Sive fidem populi, seu mage quaeris opes.
 Accipe quod cunus Divo te Caesare freti

⁶⁶ A törököket a humanista szövegek gyakran gétáknak nevezik, tekintve, hogy a Balkán felől érkeztek Európába.

Aedidimus, retinens nos in amore tuo.

Caspar Stainhofert nem csak az említett, 1572-ben megjelent Imádságos könyvecske magyar nyelvű, minden bizonnyal fordítással készült ajánlása miatt sorolhatjuk a 16. század második felének bécsi humanista köréhez, hanem a magyar művelődéstörténetbe is beiktathatjuk mind magyar vonatkozású nyomtatványai – könyvek, illetve a Pozsony-veduta –, mind az utóbbihoz készült ajánlása okán. Latin verses ajánlást írt egyébként Pesti Gábor hatnyelvű szótárának 1568. évi bécsi kiadásához is, amelyet szintén ő nyomtatott ki.⁶⁷ Az ajánlás Nádasdy Ferenc vasvári főispánnak, Nádasdy Tamás nádor fiának szól. A könyv eredeti, 1538-ban megjelent kiadását⁶⁸ még Pesti Gábor ajánlotta Újlaki Ferenc győri püspöknek.

SPECTABILI ET MAGNIFICO DOMINO FRANCISCO de Nadasd, Comiti comitatus
Castriferrei etc. Illustris ac Magnifici quondam Domini Comitis Thomae de Nadasd, Regni
Hungariae Palatini Judicis, Comanorum, ac in eodem regno locum tenentis S(acrae)
Caesareae Regiaeque Maiestatis etc. unico filio
S(alutem D(icit)

Accipe Pegasidum columen fautorque sororum
Nomine quod prodit, vir generose, tuo.
Sextuplicis pulcre resonant idiomatica linguae,
Sola per Heroum sunt ea nata domos.
Est aliquid (necque enim postrema in laude putandum,
Nec cuivis etiam quod dat ab arce pater)
Romani, Latii, Gallique, Hunnique, Boemique
Et Germanorum promere posse sonos.
His aulae Heroum regumque palatia passim,
Rectius e reliquis enituisse solent.
His decus Imperii fasces sceptrumque coruscant,
His quoque in immensum surgere suevit honos.
Ergo ne perpetuas superis ita deicere grates
Divorumque aris vota precesque negent?
Quod genus humanum ditarint munere tanto,
Unde animi ceptus ferre referre queant?
Sunt aliis aliae linguae regionibus orbis
Est etiam votum cognitus ordo Scythis
*
Hae tamen (Hebraei venia Graiaequae profabor)
Debita non vilis praemia laudis habent.
Ah pereat, quicumque iacit scurrilia scurra,
Ad vitam linguis non opus esse tribus.
Sufficit, e gremio matris quos hausimus, inquit,

⁶⁷ PESTI Gábor [ford.]: *Nomenclatvra sex lingvarvm, Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae et Germanicae... per Gabrielem Pannonium Pesthinum. Vocabular Sechsserley Sprachen.* Viennae Austriae ex officina Caspari Stainhoferi, 1568. RMNY 241.

⁶⁸ SINGRIENER, Bécs, 1538. RMNY 21.

Maternos satis est perdidicisse sonos
 Huic buccella, precor, nec sit plus univa panis
 Dum famet, ex Lymphis guttula, dumque sitit.
 Sed cesso, quid enim nostris iuvat impia verbis
 Tangere, sunt alio haec expedienda loco.

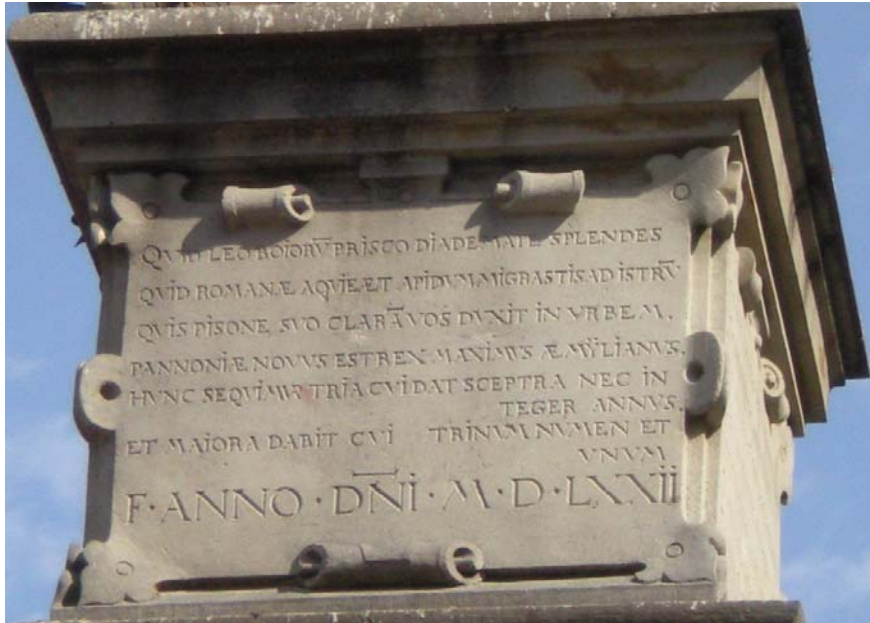
Tu Generose comes, vir praestanissime, nutu
 Haec tibi non alii sume dicata bono
 Tempus erit, maiora tibi quo misero, versu
 Egregio nomen vate canente tuum.
 Interea commendatum tibi meque meosque
 Accipe, et acceptos, quod precor unus, ama.
 Vita tibi facili currat pede, sideris expers
 Adversi, in longas vive valeque dies.

Vestrae Magnificentiae
 Servitor
 Casparus Stainhofer
 Typographus Viennensis [1568]

Stainhofer ajánlásai gyakorlott poétára, humanista erudícióra utalnak, talán éppen Zsámboky János volt, aki rímfaragásában segítette, ezt nem zárhatjuk ki, tekintve, hogy a Pozsony-veduta latin verzióján együtt lépnek fel. Az, hogy orvosprofesszor, udvari történetíró, nyomdász versengve verselnek a bécsi (és pozsonyi) reneszánsz udvarokban, az alkalmi versek kivételes, egyébként mindenki által eddig is tudott divatjára mutat. Az ajánlások, panegyricusok, feliratok sokban hasonlító eszköztára, nyelvezete mellett éppen alkalmiságuk miatt árulnak el sokat, nem is annyira az alkalomról, hanem inkább a szerzőről, illetve az olvasóról.

Az 1563. évi pozsonyi koronázásnak számos korabeli kéziratban maradt, illetve nyomtatott forrása ismert, az alkalmi versek azonban jól kiegészítik ezeket a narrációkat. Utoljára hagyjuk azt a koronázásra emlékező feliratot, amely 1572 óta olvasható Pozsony főterén, kőbe vésvé, a Miksa-kút vagy Roland-kút talapzatán. Ezt a reneszánsz építményt, amely ötvözi és egyesíti a szöveget és az építészet, szobrászat vizuális élményét, azaz egyszerre szól az olvasóhoz és művészi alkotás élvezőjéhez, befogadójához, maga II. Miksa adományozta a városnak koronázása, sőt még inkább a koronázáson kitört tragikus tűzvész emlékeztetére.⁶⁹ A Magyarország címerét tartó lovag-szobor talapzatának négy oldalára négy latin verset véstek, mindegyik 3 disztichont tartalmaz. Az északi oldalon, az ugyancsak reneszánsz kartusba írt szöveg sokban emlékeztet Wolfgang Lazius bécsi diadalkapufelirataihoz, de Zsámboky Jánosnak a koronázásról készült Pozsony-vedután megjelent alkalmi költeményéhez is (7. kép):

⁶⁹ Renesancia 2009, 190–192, 800–801. Kat. sz. 163. (Petr FIDLER)

7. A pozsonyi Miksa-kút felirata, 1577 (Monika Skalska felv.)

QUID LEO BOIORUM PRISCO DIADEMATE SPLENDES
 QUID ROMANAE AQUILAE IAPIDUM MIGRASTIS AD ISTRUM
 QUIS PISONE SUO CLARAM VOS DUXIT IN URBEM
 PANNONIAE NOVUS EST REX MAXIMUS AEMILIANUS
 HUNCCE SEQUUNTUR TRIA CUI DAT SCEPTRA NEC INTEGER ANNUS
 ET MAIORA DABIT CUI TRINUM NUMEN ET UNUM
 F(actum) ANNO D(omi)NI. M. D. LXXII⁷⁰

⁷⁰ Közli: BÉL 1735–1737, I. 628.; BOROVSZKY (szerk.) 1895, 149. A közlésekben SPLENDENS participiumi forma szerepel az első sorban, a szépen, antikva betűkkel faragott feliraton azonban jól látszik a SPLENDES 2. személyű igealak. Fordítása: Miért ragyogsz ősi koronával, Csehek oroszlánja, és Ti, római sasok miért költöztetek a Japidosk [= ókori balkáni nép] folyójához, az Isterhez? Ki vezetett be, Pisosjával együtt, benneteket a nevezetes városba? Pannónia új királya, Maximus Aemilianus az, akit követnek, akinek egyetlen év, és még az sem telt el teljesen, három királyi jogart adott, és akinek még nagyobb dolgokat is fog adni a Szentháromság egy Isten. Készült az Úr 1572. évében.

A pozsonyi koronázásnak, amely egyben az 1562–1563. évi, Prágában kezdődött, majd Frankfurtban folytatódott koronázási ünnepek záróeseménye volt, a pozsonyi két nyelven is publikált nagyméretű fametszetes röplap, majd a pozsonyi, szobordíszes kút mellett egy újabb művészeti ág, az éremművészet is alkotott – a szöveget és ábrázolást, az olvasást és vizualizációt egyesítő – emléket, mégpedig azt az ezüst koronázási emlékérmét, amelyet Körmöcbányán vertek 1563-ban, és amelyen a koronázás főszereplői jelennek meg, az idős, a koronázás után már egy évet sem élt I. Ferdinánd császár, aki végül a Magyar Királyságot is átruházta örökösére, illetve a német/római–cseh/magyar királyi pár, II. (magyar királyként I.) Miksa és felesége, Habsburg vagy Spanyolországi Mária (8. kép).⁷¹

8. Koronázási emlékérem, Körmöcbánya, 1563 (©www.coinarchives.com)

⁷¹ Előlap: *FER.D.G.EL.RO.IM.S.AV.GE.HV.BO.R. 1563*, hátlap: MAXIMILIAN.D:G. RO.HVN. BO.REX.1563. Ezüst, átmérő: 3,5 cm, súly 21 g. Montenuovo 616.

BIBLIOGRÁFIA

- ALMÁSI 2005/a
ALMÁSI Gábor: A császári udvar és respublica litteraria a 16. század második felében. *Aetas* 20 (2005)/3. 22–55.
- ALMÁSI 2005/b
ALMÁSI Gábor: Két magyarországi humanista a császári udvar szolgálatában: Dudith András (1533–1589) és Zsámboky János (1531–1584), (I. rész). *Századok* 139. (2005)/4. 889–922.
- ALMÁSI 2009
ALMÁSI, Gábor: The Uses of Humanism Johannes Sambucus (1531–1584), Andreas Dudith (1533–1589), and the Republic of Letters in East Central Europe. Brill, Leiden, 2009 (*Brill's Studies in Intellectual History*, 185)
- APPONYI 1903–1927
APPONYI, Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. Szerk.: DÉZSI Lajos. I–IV. Jacques Rosenthal, München, 1903–1927 (Magyarországon: Franklin, Budapest)
- BAJÁKI 2009
BAJÁKI RITA: „Csak az tud jól élni, a ki jól tud imádkozni. Pázmány Péter Imádságos könyvének szövegkritikai vizsgálata” PhD-értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetemi, Piliscsaba, Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2009 (<http://mek.oszk.hu/08200/08269/08269.pdf>)
- BÉL 1735–1737
Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor [...] elaboravit Matthias Bel; accedunt Samuelis Mikovinii mappae, singulorum comitatuum, methodo astronomico-geometrica concinnatae*, I–IV. J. P. van Ghelen, Viennae Austriae, 1735–1737
- BOROVSKY (szerk.) 1895
BOROVSKY Samu (szerk.): Pozsony Vármegye, Pozsony Sz. Kir. Város, Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy r. t. városok. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 1895 (*Magyarország Vármegyéi és Városai – Magyarország Monográfiája*)
- CSONTOSI 1884
CSONTOSI János: A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kéziratái. *Magyar Könyvszemle* 9. (1884)/1. 157–308.
- DOHME (szerk.) 1877–1879
DOHME, Robert (Hrsg.): *Kunst und Künstler des Mittelalters und der Neuzeit. Biographien und Charakteristiken*, 1–2. Seemann, Leipzig, 1877–1879
- Epitome 1563
Epitome solenniorum, quae in auspiciatum adventum invictiss: ac sacratiss: Rom: Caesaris D.N. Maximiliani, Bohemiae Regis et Archiducis Austriae etc. una cum quatuor arcuum triumphalium constitutione, eorumque explicatione, Respub: Viennen: omnia obsequii ergo supplex F.F. Michael Zimmermann, Wien, 1563
- GALAVICS 1995
GALAVICS, Géza: The Hungarian royal court and late Renaissance art. *Hungarian Studies* 10. (1995)/2. 307–332.
- GALL–PAULHART (szerk.) 1974
Die Matrikel der Universität Wien. 1579/II–1658/59. Register der Personen- und Ortsnamen. Bd. IV/2. Hg. GALL, Franz–PAULHART, Hermine. Böhlau, Graz, 1974

GYULAI 2008

GYULAI Éva: Egy közép-európai tudós portréjához: Verancsics-ikonográfia. In: *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Szerk.: CZOCH Gábor–HORVÁTH Gergely–POZSGAI Péter. KORALL Társadalomtörténeti Egyesület. Budapest, 2008, 162–186.

KAUFMANN 2010

Kaufmann, Thomas DaCosta: *Arcimboldo – Visual Jokes, Natural History and Still-Life Painting*. University of Chicago Press–John Wiley & Sons, 2010

KISS 2004

KISS Farkas Gábor: A ragyogó mágus, avagy a Balassiak az udvari ünnepélyeken. In: KISS Farkas Gábor (szerk.): *Balassi Bálint és a reneszánsz kultúra*. Fialat kutatók Balassi-konferenciája, Budapest, 2004. november 8–9. ELTE BTK RMIT, Budapest, 2004, 89–119. (*Traditio renovata* I.)

KISS 2007

KISS Farkas Gábor: A róka és a nyúl a Dunán. A flamand Arnoldus Gerardus Laurentius Oláh Miklósnak ajánlott meséje, mint születésnap iocus. In: „*Nem süllyed az emberiség!*”... – *Album amicorum Szörényi László LX. Születésnapjára*. Főszerk. JANKOVICS József, MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2007, 299–304.

Kronprinzenwerk Bd. 17.

Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, 1–24. Hg. Erzherzog RUDOLF von Österreich. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1858–1889., Band 17. Mähren und Schlesien, 1886

LARSSON 2000

LARSSON, Lars Olof: Höfische Repräsentation als kulturelle Kommunikation: Ein Vergleich der Höfe Maximilians II. in Wien und Rudolfs II. in Prag. In: DMITRIEVA, Marina–Karen LAMBRECHT (Hg.): *Krakau, Prag und Wien. Funktionen von Metropolen im frühmodernen Staat*. Franz Steiner, Stuttgart, 2000 (*Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa*, 10.) 238–243.

LUDIKOVÁ 2009

LUDIKOVÁ, Zuzana: Zsámboky János röplapja Miksa magyar királlyá koronázásáról. *Századok*, 143. (2009)/4. 974–980.

Montenuovo

HESS, Adolph: *Collectio Montenuovo. Verzeichnis verkäuflicher Münzen aus der fürstlich Montenuovo'schen Münzsammlung*. Wilhelm Albrecht von Montenuove. Hesse, Frankfurt am Main, 1881

OKÁL 1984

OKÁL, Miloslav. Život a dielo bratislavského humanistu Juraja Purkirchera. *Biografické štúdie, Matica slovenská, Martin* 11(1984) 7–43.

RE

Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. Hrsg. Johann Jakob Herzog, Bd. 1–22; Hamburg-Gotha, 1854–1866

Renesancia 2009

Renesancia: umenie medzi neskorou gotikou a barokom. Ed.: BAJCUROVÁ, Katarina–RUSINA, Ivan. Slovenská národná galéria–Slovart, Bratislava, 2009 (*Dejiny slovenského výtvarného umenia*)

RESKE 2007

RESKE, Christoph: Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet: Auf der Grundlage des gleichnamigen Werkes von Josef Benzing. Harrassowitz, Wiesbaden, 2007 (*Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen*, 51)

- SCHLIKENRIEDER 1753
SCHLIKENRIEDE, Josephus Joannes: *Chronologia diplomatica celeberrimae et antiquissimae Universitatis Vindobonensis ab anno MCCXXXVII ad annum MCCCLXXXIV*. Wien, Trattner, 1753
- SCHRAUF (ed.) 1902
Die Matrikel der Ungarischen Nation an der Wiener Universität 1453–1630. Hg. Karl Schrauf. Universität Wien–Holzhausen, Wien, 1902 (magyarul: Dr. Schrauf Károly. A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453–1630-ig. MTA–Athenaeum, Budapest, 1902)
- STAINHOFER 1566
Stainhofer, Kaspar: *Gründtliche vnd khurtze beschreibung des alten vnnnd jungen Zugs welche bede zu Einbeleitung... Kaiser Maximiliani des Anndern ... sampt derselben geliebsten Gemahl vnd Kindern von der Crönung von Franckfurt zu Wienn den 16. Martij [1563] richtet worden, sambt aller schönen vnd zierlichen Ehrenporten Prunnen vnd anderer Solenniteten warhafftigen angehaenckten Contrafacturn etc.* Wienn in Österreich, 1566
- ŠTĚPÁN 2000
ŠTĚPÁN, Václav: Der Troppauer Stadtschreiber Heinrich Polan von Polansdorf und sein Sohn Amand. In: *Oberschlesische Dichter und Gelehrte vom Humanismus bis zum Barock*. Red. Kozielek, Gerard. Bielefeld, 2000, 247–253. (*Tagungsreihe der Stiftung Haus Oberschlesien*, 8)
- STRAUSS 1975
STRAUSS, Walter L.: *The German single-leaf woodcut 1550–1600: a pictorial catalogue*, 1–3. Abaris Books, New York, 1975
- Tabulae codicum ÖNB
Tabulae codicum manv scriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca palatina Vindobonensi asservatorum, 1–X. Ed. Josef Mantuani et al. Vindobonae, C. Geroldi filius, 1864–1899
- TÖPPEN 1898
Töppen, Max: Johann Bochmann und sein Calendarium. *Altpreussische Monatsschrift* 35. (1898)/5–6. 392–422.
- VISSER 2005
VISSER, A. S. Q.: Joannes Sambucus and the learned image: the use of the emblem in late-Renaissance humanism. Brill, Leiden–Boston, 2005 (*Brill's Studies in Intellectual History*, vol. 128)
- WALDAPFEL 1932
WALDAPFEL Imre: Gyöngyösi-dolgozatok. *Irodalomtörténeti Közlemények* XLII (1932) 41–61., 164–172.
- WALLISCH 2006
WALLISCH, Robert: *Kommentierter Katalog der alten Drucke in der Wiener Sammlung Woldan. Geographica und Reiseliteratur 1481–1630*. Wien, 2006 (www.oeaw.ac.at/biblio/Woldan/Images/KKW-G.pdf)
- ZONTA 2004
ZONTA, Claudia: Schlesische Studenten an italienischen Universitäten. Eine prosopographische Studie zur frühneuzeitlichen Bildungsgeschichte. Stuttgart, 2004 (*Neue Forschungen zur schlesischen Geschichte*; Bd. 10). Böhlau, Stuttgart, 2004 (Digitális változata: <http://elib.uni-stuttgart.de/opus/volltexte/2004/2019/pdf/Zonta.pdf>)

